

Jitka Veroňková

Rozdíly v průběhu základního tónu

relevantní pro percepční rozlišování melodémů v češtině

Praha 2006

Posudek disertační práce

Rozsáhlá a percepčně náročná disertační práce se zabývá velmi aktuálním problémem fonetiky - výstavbou melodického průběhu souvislé věty soustředěným především (ne však zcela) na melodický průběh F0 ve vymezeném úseku výpovědi a na jeho percepci, na interpretaci komunikační funkce výpovědi, která je na něm závislá. Starší práce, které se v češtině tématem zabývají, vycházely z auditivního hodnocení, jen minimálně mohly užít jakékoli objektivizace. I proto jsou úvodní stránky práce shrnující dosavadní poznatky o tématu tak stručné a obecné. Veroňková netvrdí, že by byly nesprávné, celou práci však směřuje k jejich ověření, upřesnění, aktualizaci. Volí k tomu metodu experimentální fonetiky umožňující vytvářet syntetický signál imitující za přesně daných podmínek řeč a měnit jeho charakteristiky přesně definovatelným způsobem, kterou kombinuje s poslechovými testy, které umožní poznat relevantnost jednotlivých proměn základního tónu F0 pro identifikaci výpovědi ukončené, neukončené a zjišťovací otázky. Z obrovského množství možností je po první etapě výzkumu sledující relevantnost zvoleného postupu zvolen soubor typů melodémů probíhajících v posledním trojslabičném, v samostatné kapitole pak i čtyřslabičném taktu výpovědi, která má stavbu odpovídající výpovědi přirozeného jazyka. Z možností českých vět byly tedy vybrány typy, v nichž se může proměna tónu realizovaná jako rozdíl Hz mezi sousedícími slabikami plně realizovat. Podobnou metodu by bylo možno zkoumat i jiné možnosti, volba však byla uvážena a v práci je předveden i postup, jímž k upřesnění Veroňková dospívá. Dalším materiálem, jež práce využívá, jsou vybrané úseky přirozeně mluvené (přesněji předčítané) řeči, které byly podrobeny podobnému hodnocení jako signály syntetické.

Další výklad je rozčleněn do několika kapitol, které sledují vždy vybrané dílčí téma: odlišení zjišťovací otázky od neukončené výpovědi, pokud je melodém soustředěn do posledního tříslabičného taktu a v další kapitole do čtyřslabičného (oboje z materiálu syntetické řeči), následující kapitola pracuje s vybraným materiálem přirozené čtené řeči. Tento dvojitý materiál umožňuje objektivnější pohled na problém, protože synteticky tvořená řeč sice nabízí naprosto objektivizovatelné parametry řeči, na druhé straně je však chťe nechťe

ne dosti přirozená; v čteném projevu zase nemusejí být všechny předpokládané typy zastoupeny a variantnost jejich realizace je větší. Poslechové testy užití pro hodnocení obou souborů materiálu byly prováděny vhodně ve stejné věkové a vzdělanostní skupině, autorka bere v úvahu i regionální původ posluchačů a předčitatelů, a tím se vyjadřuje i ke starším názorům o rozdílech vnímání některých melodémů mezi Čechy a Moravany.

Další okruh otázek obsahují kapitoly 6 a 7: věnují se analýze průběhu F0 v přirozené řeči - pokud lze za skutečně přirozené pokládat hlasité přečtení textu. Ze souboru nahrávek byla zvolena realizace zjišťovací otázky (u 10 dívek z Čech a 10 z Moravy podle původu - Moravanky však byly z východní a severní Moravy, zatímco Čechy jsou brány - bez ohledu na realitu - jako jeden jazykový celek). Nahrávky byly přesně vymezeným způsobem upraveny a analyzovány z hlediska průběhu posledního taktu, ale v širší souvislosti celé promluvy a podstatné informace jsou vyjádřeny graficky, což je doplněno důkladným komentářem. Rozdíly, které se přitom objevily mezi českými a moravskými mluvčími, jsou velmi výrazné, takže nejsou jistě náhodné: bohužel není v této chvíli možno skutečně srovnat stav s průběhem analogických otázek v běžné mluvě regionu a tím méně v nářečí. Ale to není jistě vinou autorky. Grafy i jejich komentáře jsou stavěny tak, že je možno srovnávat pouhým nalistováním obě skupiny mluvčích - bohužel na dvou místech jsem graf ke srovnání nenašla.

Podobný přístup volí autorka v kapitole 7, kde srovnává průběh oznamovací věty s průběhem neukončené promluvy; na vzorku přirozené věci se podle Veroňkové ověřuje, zda je hodnocení „oznamovací věta“, které se při percepci syntetického signálu objevilo častěji, než bylo možno předpokládat, náhodné nebo je odrazem reálného průběhu. V tomto případě byl využit materiál jak z předčítané, tak nepředčítané řeči. Postup kapitol 6 a 7 tedy není totožný; jde o různé problémy, a tak to není na škodu věci. Nepřímo se takto upozorňuje, kolik možných přístupů k větné melodii lze zvolit. Analýzy dávají možnost poznat, co je v případech, kdy je při percepci shoda, pro toto ustálené řešení skutečně relevantní.

Práce ukazuje mimořádné zaujetí tématem, píli a svědomitost při analýze, která je časově velmi náročná, schopnost prezentovat materiál přehledným způsobem se zachováním jednotné metody zpracování pro všechna zvolená subtémata, což umožňuje komparaci v rámci tohoto výzkumu i navázání v dalších výzkumech, z textu poznáváme i kázeň, které se autorka musela dobrovolně podrobit, aby nepreferovala odhady, byť zajímavé a možná i pravděpodobné, nad skutečná fakta. Její shrnutí i závěry jsou rozsahem nevelké, výzkum touto prací nekončí a na definitivní řešení je ještě brzy. I to je problém experimentální fonetiky, jejíž postupy jsou i při využití nejnovějších speciálních programů tak časově

náročné, že umožní pracovat se vzorkem, který orientuje, ale není definitivním vyčerpáním tématu.

Paní Veroňková využívá svého materiálu skutečně všestranně - prezentuje jej v úplnosti co do kontur melodie, které modelovala, ukazuje výsledky poslechových textů z hlediska řešitelnosti testu respondenty, z hlediska shod a rozdílů v hodnocení konstrukcí, interpretuje výsledky v závislosti na skupinách respondentů podle regionů a dokonce i podle jednotlivých míst, kde výzkum probíhal, ukazuje pásma shody v hodnocení a zamýšlí se střídavě nad jejich příčinami. Skupiny respondentů jsou přitom samozřejmě závislé na možnostech uskutečnění testů, autorka však i za cenu zmenšení počtu zpracovávaných testů soustřeďuje pozornost na respondenty v dané škole homogenní díky regionálnímu původu. Domnívám se, že toto omezení není na škodu - zmnožení materiálu by myslím nepřineslo větší změny v relacích, které jsou jediné podstatné. Zásadní otázkou při shrnování výsledků ovšem je, jak velká má být odchylka v zastoupení určité interpretace jednotlivých typů, aby ji bylo možno pokládat za relevantní: autorka to řeší opatrně, nicméně otázka zůstává. Nemohu si vzpomenout, jak se zachází se statistickou chybou, ale nějaká relace tam je a je v řádu několika procent, ne-li deseti procent. Možná že se k tomu doktorandka v diskusi vyjádří.

Oponent, který by jen referoval o tématu a chválil celek, by byl špatným oponentem. Proto se budu v další části posudku věnovat věcem, které mne zaujaly nebo u nichž bych potřebovala vysvětlení. Znovu připomínám, že celá práce je pro oponenta, byť se ve fonetice pohybuje, velmi náročná a někdy předpokládá detailní znalosti, které ten, kdo se experimentální fonetikou heuristicky nezabývá, nemá a ani mít nemůže.

Na str. 9 nastává obecný problém, že starší literatura pracuje s konceptem „spisovné výslovnosti“, což je podle mne ideál, k němuž se realita sotva sotva blíží. Autorka předložené práce se rozumně tomuto zjednodušení vyhýbá.

Na str. 13 se pracuje s pojmem výzkumná metoda, ale jde zjevně o metodu počítačové syntézy řeči, jejíž výsledek je pak testován, nikoli o metodu výzkumu.

Na str. 22 mě mátló uspořádání typů a (= 1, 5) b (= 3, 4) c (= 6, 2), prosím v rámci diskuse o vysvětlení.

Na str. 26 nacházíme české věty, jež byly synteticky „vytvořeny“ z difonů a následně doplněny o F0: jsou to jistě věty české, ale jako zjišťovací otázky by byly možné jen v kontextu jako „otázka podivové“ (viz Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 609), tj. jejich interpretace posluchačem je bez situace z principu vágní. Nemělo by tedy být tak překvapující, kolik bylo odpovědí „jiné“. Asi se však nedalo při tvorbě modelových vět nic

dělat, posun slovosledu pro otázku obvyklý by již měnil podstatu experimentu - totožnost sledu slov s proměnami intonace.

Na str. 26 se hovoří o typech 1-5, ale ztratil se typ 6, s nímž se dále pracuje.

Na několika místech se mi zdá, že vypadl kousek textu - např. tabulka 4.14.1 -4.14.5 (s. 39-49) nebyla nalezena - dodatečně se ukázalo, že je v přílohách - i když se na ni odkazuje, podobně jsem asi našla překlep v tabulce na s. 57, kde se objevila věta I; vzhledem k tomu, že v tab. 4.20 je naráz mnohokrát zastoupena věta typu E, naléhavě se vtírá otázka, zda při interpretaci nehraje roli i lexikální obsazení (autorka na to jinde také jemně upozorňuje).

Autorka důsledně popisuje materiál tak, že odděluje výsledky získané z různých prostředí, ale „Morava“ jí jako mnoha českým lingvistům už splývá do jednoho celku, i když je to celek jazykově značně diverzifikovaný; na druhé straně mluví pohodlně o nářečí (např. s. 28, 83, 143...), což je vzhledem ke generaci respondentů už zbytečné. Ale to je problém širší, stojící mimo obor, jemuž se doktorandka věnuje. Nicméně pro případ, že budou jednotlivé výsledky publikovány nebo se na ně bude navazovat, bych byla opatrnější. A citovala bych raději Běličův *Nástin české dialektologie* (1971) než bůhvíkolikátý přetisk jeho skript vydaný dávno po jeho smrti v r. 1988.

Celá práce se vyznačuje kvalitní prezentací, promyšleným zpracováním tabulek (včetně grafického), je psána pěknou odbornou češtinou. Dovoluji si jen (pro pozdější publikaci) upozornit, že hertz je podstatné jméno tvrdého skloňování, tedy v herzech. Podobně zkratka Ph. D. se píše takto, nikoli inovačně, jak se autorka rozhodla (s. 83). Drobné nedostatky jsem našla také v seznamu užití literatury. Jde o věci snadno opravitelné, celkovou úroveň práce nenarušují - uvádím to jen proto, aby bylo jasné, že jsem práci věnovala soustředěnou pozornost.

Celkově práce bohatě splňuje nároky na disertační práce k dosažení hodnosti Ph. D., doporučuji proto, aby byla obhajována.

Brno 23. května 2006.



Prof. dr. Marie Krčmová, CSc.

Ústav jazykovědy FF MU

A. Nováka 1

Brno